

УДК 811.112.2'06'373.611

ОСНОВНІ МОДЕЛІ СЛОВОТВОРУ АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ У РАННЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОМУ ПЕРІОДІ

Медведовська Н.В., аспірант

Київський університет ім. Тараса Шевченка

Аналіз текстів ранньовірхньонімецького (РНВН) періоду та зіставлення абстрактних іменників - неологізмів РНВН з утвореннями давньовірхньонімецького (ДВН) та середньовірхньонімецького (СВН) періодів переконливо свідчать, що саме в 15 - 16 століттях, за доби Гуманізму та Реформації, відбулося остаточне формування системи словотвору одиниць абстрактної лексики, характерної і для сучасної німецької мови. Усі моделі словотвору, описані в синхронному дослідженні М.Д. Степанової, широко представлені в текстах авторів початку 16-го століття.

Найпоширенішим та найпродуктивнішим способом словотвору, як і в попередні періоди, лишалась афіксація. Понад 50% абстрактних іменників, що з'явилися у РНВН - афіксати дієслівного, прикметникового та іменникового походження. Суфіксація як спосіб словотвору більш продуктивна, ніж префіксація (відповідно 77% і 23% від усіх афіксатів); у той же час більшість віддієслівних іменників являють собою суфіксально-префіксальні утворення (57%), і не в усіх випадках можливо встановити належність префікса дієслову чи неологізму (особливо це стосується префіксів *be-*, *er-*, *ver-*, оскільки вживання таких іменників, як *Berühmnis*, *Errettung*, *Erweisung*, *Versicherung* датується більш раннім періодом, ніж це встановлено для відповідних дієслів). РНВН можна вважати і періодом якщо не появи, то поширення словотвору за допомогою афіксоїдів. Приклади основних моделей афіксації в РНВН:

1. Префіксальна модель:	<i>Unfleiss, Aufruhr</i>
1.1. Утворення з напівпрефіксами:	<i>Aberglaube, Eigensinn</i>
2. Суфіксальна модель:	<i>Lesung, Geringheit, Gleisnerei</i>
2.1. Утворення з напівсуфіксами:	<i>Hofwesen, Bubenstück</i>
2.2. Утворення з запозиченими суфіксами:	<i>Eselist, Deutist</i>
3. Суфіксально-префіксальна модель:	<i>Verspottung, Abwesenheit.</i>

Найпродуктивнішим афіксом абстрактних іменників РНВН є суфікс *-ung* (28%). Переважна більшість неологізмів на *-ung* - віддієслівні іменники, причому утворені від дієслів із префіксами, або ж суфіксально-префіксальним способом. Найпоширеніші значення таких іменників - значення реальної дії чи процесу (*Austreibung, Absonderung*), або поняття соціальних процесів та ментальних дій (*Fälschung, Prophezeiung, Emblössung*). Внаслідок процесу метонімії, у багатьох випадках синхронного з процесом словотвору, виникли іменники з подвійним значенням дії та її результату: *Empörung, Vermischung, Dolmetschung, Einleibung, Dichtung, Soldung, Rüstung*. Виявлення похідного значення таких іменників дає контекстуальний аналіз, зокрема це можна простежити на лексемі *Wirkung* („вплив“), яка вживається у текстах цього періоду і як процесуальне (1), і як результуюче (2) ім'я: (1) *Dann wird der Mensch erst gewahr, daß er ... des Heiligen Geistes Wirkung sah in der Länge seiner Tage* [1: 192]; (2) *Gott will alle Wollust des Fleisches töten, daß er (Mensch) ihm do stattgebe, daß er seiner Wirkung bekummen mag* [1: 191].

Для більшості іменників із подвійним значенням дія - результат можна помітити тенденцію ширшого вживання похідного значення, а іноді і цілкового витіснення значення “дія” словотвірними синонімами у формі дієслівної конверсії. Так, Мартін Лютер вживає синоніми *Dolmetschung* (3) - готовий переклад Біблії і *Dolmetschen* (4) - процес роботи над перекладом: (3) *Es sei mein Testament und mein Dolmetschung, und soll mein bleiben und sein* [1: 265]; (4) *Was Dolmetschen für Kunst und Arbeit sei, das hab ich wohl erfahren* [1: 273].

Наявність синонімів - номіналізованих інфінітивів у багатьох утворень на *-ung*, здебільшого, свідчить про втрату семи процесуальності, особливо в іменників зі сфери гуманітарних наук та теологічних понять (*Verantwortung, Fürsehung, Gehörung, Handreichung, Erklärung*). У РНВН трапляються і випадки утворення іменників на *-ung* від запозичених основ (*Regierung, Visierung*, а також суфіксально-префіксальні утворення *Verdolmetschung, Gebenedeiung*), і афіксати від недієслівних основ (*Zeitung, Vierung*). Це вказує на розвиток варіативності словотвірної моделі.

Серед утворень на -ung більше фахових термінів і менше композит та слів з емотивно-оціночним компонентом, ніж серед іменників з іншими продуктивними суфіксами, особливо суфіксом -heit /keit (16%). Утворення на -heit/keit, як правило, мають прикметникову основу, отже, являють собою назви опредмечених властивостей та якостей, які самі по собі належать до більш абстрактного і суб'єктивного рівнів сприйняття, ніж назви опредмечених дій та процесів. На відміну від іменників на -ung, префікси мають усього чверть утворень на -heit/keit. Здебільшого, це номіналізації прикметників дієслівного походження (Abbrüchigkeit), дісприкметників (Erfahrenheit) та префіксальні афіксати з un- (Unsterblichkeit, Unvereinigkeit). З іншого боку, серед цих іменників досить значна частка композит (Hauptschalkheit, Fabelweisheit, Seelseligkeit).

Суттєво зросла в РНВН продуктивність суфікса -ei/erei, а також кількість запозичень із різними латинськими суфіксами (on/tion, -ik, -um, -at, -enz, -ment та інші). Утворення на -ei/erei досить частотні в текстах полемічного жанру (7% від усіх афіксатів), де вони мають, здебільшого, виражений пейоративний відтінок (Dieberei, Pöpsterei, Teufelshurei, Ischariotherei). Утворення таких іменників можна розглядати як один зі стилістичних засобів негативної оцінки різноманітних явищ, а також іронії. Порівняємо словотвірні синоніми:

ДВН, СВН	РНВН	
	Papsttum	Pöpsterei
	Klostervolk	Klosterei
	Geiz	Geizerei
	Neuigkeit, Neuerung	Neuerei

Тематика запозичених суфіксів достатньо відображена в лінгвістичних працях. Найцікавішим явищем РНВН у зв'язку з цією темою можна вважати утворення афіксатів із запозиченими суфіксами на основі німецьких лексичних одиниць. Поширенням це явище не стало (як і в сучасній німецькій мові), за винятком іменників на -ist, утворення яких у 1520-х роках набуло характеру "мовної моди". Форми на -ist конкурували з іменниками на -er та -ling: Papist - Pöpstling, Romanist - Römer, Prophetist - Schwärmer, Buchstablist - Buchstaber. У деяких текстах зустрічаються оказіональні утворення з іншими запозиченими суфіксами, наприклад, у Т. Мурнера Narration - синонім до Narrheit і Narrator - іронічна назва реформаторів. Така німецько-латинська гра слів свідчить про сприйняття запозичених афіксів як потенційних словотвірних формантів.

Префіксація як спосіб словотвору в усі періоди історії німецької мови була набагато менш продуктивною, ніж суфіксація. Новим для РНВН у порівнянні з СВН може вважатись поширення нового значення запозиченого греко-латинського префікса erz-. У СВН він вживався для позначення вищих рангів церковної ієрархії (Erzbischof), відповідно, здебільшого при запозичених основах. У 1520-х роках erz-, подібно до суфікса -ist, стає частотним елементом (6% від усіх нових афіксатів) для утворення як іменників - назв осіб за їх моральними якостями, так і узагальнених понять - позначень відповідних якостей. Тільки Мартіну Лютеру належать неологізми Erzbösewicht, Erzverführer, Erzgotteslästerer, Erzmeuchelmörder, Erzteufel, Erzkirchenräuber. Сема посилення збереглась, але, на відміну від СВН, це вже посилення негативних якостей.

Новим було і поширення утворень з напівсуфіксами - повнозначними частинами мови за походженням (здебільшого десемантизованими іменниками, іноді прикметниками та прислівниками). Не всі афіксоїди зі словника М.Д. Степанової можуть вважатись релевантними для досліджуваного періоду. Основним критерієм у спірних випадках визнається ступінь десемантизації та однозначності конститuentів. Якщо новоутворення можна замінити синонімом ДВН чи СВН з абстрактним афіксом, то питання вирішується на користь афіксації, у більшості інших випадків ми маємо справу з композицією. Користуючись цим критерієм, можна, безумовно, віднести до напівсуфіксів РНВН частотні словотвірні форманти -geist (Schwarmgeist - Schwärmer), -amt (Predigtamt - Predigen, Schwertamt - Oberkeit), -volk (Christenvolk - Christentum), -kopf (Eselkopf - Eselist), -maul (Lästermaul - Lügner), -stück (Ketzerstück - Ketzerei), -stand (Pfarrstand - Pfarre), -werk (Narrenwerk - Narrheit), -hengst (Beichthengst - Beichter), -wesen (Teufelswesen - Teufelei).

З імпліцитних моделей словотвору продуктивна у ДВН трансфігурація дієслівних основ у РНВН поступилась місцем конверсії. Серед неологізмів доби Реформації іменники, утворені за допомогою конверсії (здебільшого, номіналізації інфінітивів), становлять у середньому 7%. Щоправда, більшість із цих новоутворень були оказіоналізмами, але їх поява також є важливим свідченням розвитку конверсії. У полемічних текстах 1520-х років номіналізовані інфінітиви вживаються, здебільшого, при серійному перерахуванні дій чи якостей. Такі повторення мають, насамперед, стилістичну мету і вживаються для посилення впливу на адресата: (5) *Aus diesem Urteil und Gericht wird dich kein Schreien, Zerren noch*

Plärren, Flächen noch Lästern, Ehebruch noch Verzagen, Kaiser noch Pabst, Teufel noch Engel erretten können [1: 398].

Поширення конкурентних форм імпліцитних дериватів та афіксатів свідчить про посилення рівня абстракції в мові взагалі, а диференційоване вживання, наприклад, іменників на -ung у значенні "результат процесу" і аналогічних номіналізованих інфінітивів у значенні "перебіг процесу" є показником семантичної деривації словотвірних моделей. Здебільшого, неологізми конкурують з однокорінними дериватами та афіксатами більш ранніх історичних періодів: ДВН, СВН Entschuldigung - відпущення гріхів, Erkennung, Erkenntnis - пізнання, Furcht - страх. РНВН Entschuldigen - відпускання гріхів священиком, Erkennen - пізнавання, Furchten - постійний стан страху, побоювання.

Оказіональні номіналізації прикметників також зустрічаються в полемічних текстах, де вони конкурують з іншими похідними іменниками - назвами осіб за їх внутрішніми якостями. Серед них є слова зі складною морфологічною структурою: Weltverständige(r), Ungläubige(r), Werkheilige(r), Gesetzheilige(r) та інші.

Дослідники лексикології РНВН давно висунули тезу про композицію як улюблений спосіб словотвору Мартіна Лютера та його сучасників. Статистичний аналіз справді підтверджує цю тезу: близько 10% усіх абстрактних іменників, що вживаються в полемічних текстах 1520-тих років, являють собою детермінативні композити, із яких 89% були утворені вже в період РНВН.

Характерна риса основокладення доби Реформації - серійне утворення композит з частотними компонентами (які згодом десемантизувались і перейшли до розряду афіксоїдів). Найпоширеніші складові таких композит - елементи gottes- і teufels-, з якими утворюються відкриті тематичні ряди: Gottesgericht, Gotteswahrheit, Gottesfurcht, Gotteslästerung, Gotteserkenntnis, Teufelslehre, Teufelsmaul, Teufelshurei, Teufelskirche). Типові також утворення з елементами kirchen-, menschen-, schelmen-, huren-, -meister, -stück, -dienst, -angst. Варіативність цих елементів дуже велика, деякі з них вживаються і як перший, і як другий складовий конституенти: Sakramentmeister - Meisterstück, Hellenangst - Angstgotteslästerer, Lästermaul - Maulchrist. У випадках з протиставленням перших конституентів за конотаційним значенням можна говорити про композицію за аналогією: Gotteskirche - Teufelskirche, Lügenkirche; Gottesdienst - Götzendienst; Christenglaube - Hundesglaube. За аналогією з утворенням Bildstürmer - "іконоборець" виник ряд експресивних композит з затемненою семантичною мотивацією. Значення іменників Sonnenstürmer, Mondstürmer, Sternstürmer можна встановити лише за аналогією з найбільш раннім утворенням цього зразка, оскільки контекстуальний аналіз у цьому випадку не дає певності, а в словниках вказані композити не зафіксовані. Очевидно, вони являють собою оказіоналізми Е. Альберуса, який вдався при їх створенні до стилістичного засобу гіперболізації.

Семантичні фактори основокладення відіграють не меншу роль, ніж морфологічні та синтаксичні, але їх взаємодія досліджена мало. Можна помітити деякі кореляції, хоча їх системність лишається досить спірною. Так, серед метафоричних композит частіше зустрічаються складені іменники, компоненти яких належать до різних частин мови. Насамперед, це композити, при утворенні яких застосовується афіксація дієслівних основ: Seligmacher, Menschwerdung, Herrlichmachung, Genugtuung, Ehrerbietung. Трапляються і безафіксні форми: Larvenspiel, Werkheilige(r), Sanftleben. Семантична мотивація цих композит досить складна і, на відміну від синтаксичних утворень, не може бути встановлена шляхом аналізу кожного з компонентів.

Втім, і значення таких іменників, як Hundesglaube і Schwertamt засновані, передусім, на емотивних компонентах та асоціаціях. Мартін Лютер називав владу князів Schwertamt, спираючись на текст із Послання апостола Павла: (6) "*Oberkeit hat Schwert bekommen, um Sünder zu strafen*" [1: 231]. А іменник Hundesglaube (утворення Томаса Мюнцера) має два конотативні відтінки значення: погана віра (оскільки елемент Hundes- входить до складу багатьох пейоративних понять), а також сліпа, догматична віра (оскільки в німецькій літературній традиції Hund - символ беззастережної відданості). Проаналізовані іменники належать до найвищого, символічного рівня абстракції.

Символічні композити складають 20% від усіх новоутворень цього типу. Їх характерною ознакою є поєднання в одному слові конституентів, що належать до різних типів абстракції: один з них є поняттям навколишньої дійсності, другий - внутрішнього світу людини. Саме поняття метафізичної абстракції визначає, здебільшого, сигніфікативне значення композит-символів, а більш конкретний конституент містить експресивно-оціночну конотацію, що надає слову в цілому образного характеру: Baugenglaube, Kinderglaube (слова з компонентом -glaube складають серійну послідовність, кожне з них символізує певний вид релігійної віри), Himmelaufuhrer (поєднання конкретного поняття і абстрактного іменника зі сфери суспільно-політичного життя, причому релігійний символ Himmel призводить до метафоризації композити та її переходу до типу внутрішньої, метафізичної абстракції).

Різноманітні процеси словотвору в РНВН тісно переплітались із семантичними дериваційними процесами. Однією з характерних рис цього періоду було зростання свідомого прагнення носіїв мови до утворення нових лексичних одиниць з метою як позначення щойно виниклих ідеологічних понять, так і

мовного впливу на широку читацьку аудиторію. Суспільні рухи відіграли роль каталізатора мовних процесів, зокрема і словотвору. І саме ця частина неологізмів РНВН справила найзначніший вплив на формування словотвірних моделей сучасної німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

Hutten. Müntzer. Luther. Ausgewählte Werke (in 2 Bänden). – Berlin, Weimar: Aufbau, 1978. – 743 S.